

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1957**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1957

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

*Omslagsbilden återger trädgården på Julita
med Stora huset i bakgrunden*

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1957
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

F. A. WÄSTFELT OCH BELVÉDÈREN PÅ TALLBACKEN

av John Bernström

En solig dag i början av 1870-talet vandrade ej utan möda en ståtlig gråhårsman, regementsläkaren Fredrik Adolf Wästfelt, livmedikus hos hertigen av Östergötland, jämte sin yngste son upp till krönet av Tallbacken, Skansenbergets högsta del: han hade hoppats därifrån få avnjuta en härlig utsikt, men fann nu till sin besvikelse att denna helt skymdes av träd och vildvuxna buskar.

— Oscar, min gosse, sade han, lägg av dig vapenrocken!

Oscar avtog utan resonemang sin rödkragade och silvergalone-rade rock: en under-lieutenant vid Kongliga Andra Lif-Gardet vet sin dubbla plikt såsom subaltern och hörsam son.

— Klättra upp i den här tallen!

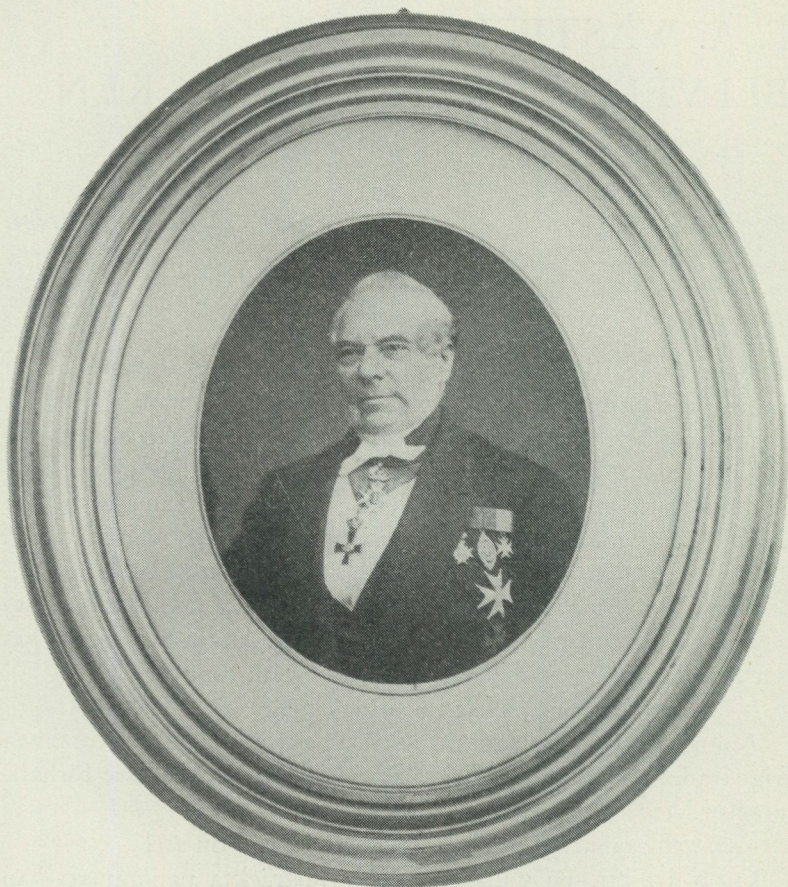
Ännu ovetande om faderns avsikter äntrade den unge mannen vigt trädet och satt snart i dess krona i väntan på vidare förhållningsorder.

— Se dig omkring och berätta för mig vad du ser!

Oscar lät blicken glida över det vidsträckta panoramat: han såg glittrande blå fjärdar och skenbart ändlösa gröna skogar, skepp på redden och Stockholms alla kyrkspiror. I den mån sonens utförliga rapport framskred, ljusnade faderns anlete; tankfull tog han en pris ur silverdosan, en nådig påminnelse om hans effektiva medverkan vid hertigens av Värmland födelse, och rätade sedan ryggen.

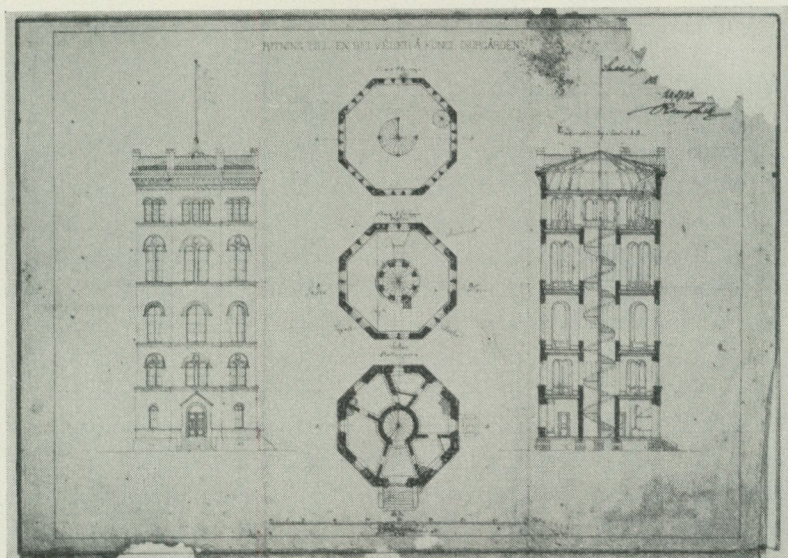
— Kom ner, min gosse! *Här skall belvédèren stå . . .*

Ungefär så hörde jag i min tidiga barndom berättas om min morfars far, kungens doktor som bott i Bredablick och om vilken jag för övrigt bara visste att han kunnat avbita småspik med

*Förste livmedikus Fredrik Adolf Wästfelt (1809—1881).
Foto från slutet av 1870-talet.*

tänderna, en kuslig färdighet, vars eventuella ärftlighet jag var strängt förbjuden att experimentellt söka utröna. Berättaren, min skäggige gudfar Oscar Alfred Wästfelt, i vars knä jag satt, var den forne underlöjtnanten, som nu hade hunnit bli pensionerad ogift överste och en av den oscariska stockholmssocietetens många rutinerade dinörer: hans imponerande samling genomtärna matsedlar förvarar jag ännu. Dessvärre hade jag vid farbror Oscars

Arkitekten Johan Erik Söderlunds ritning till Belvédèren 1873. Original i Nordiska museets arkiv.

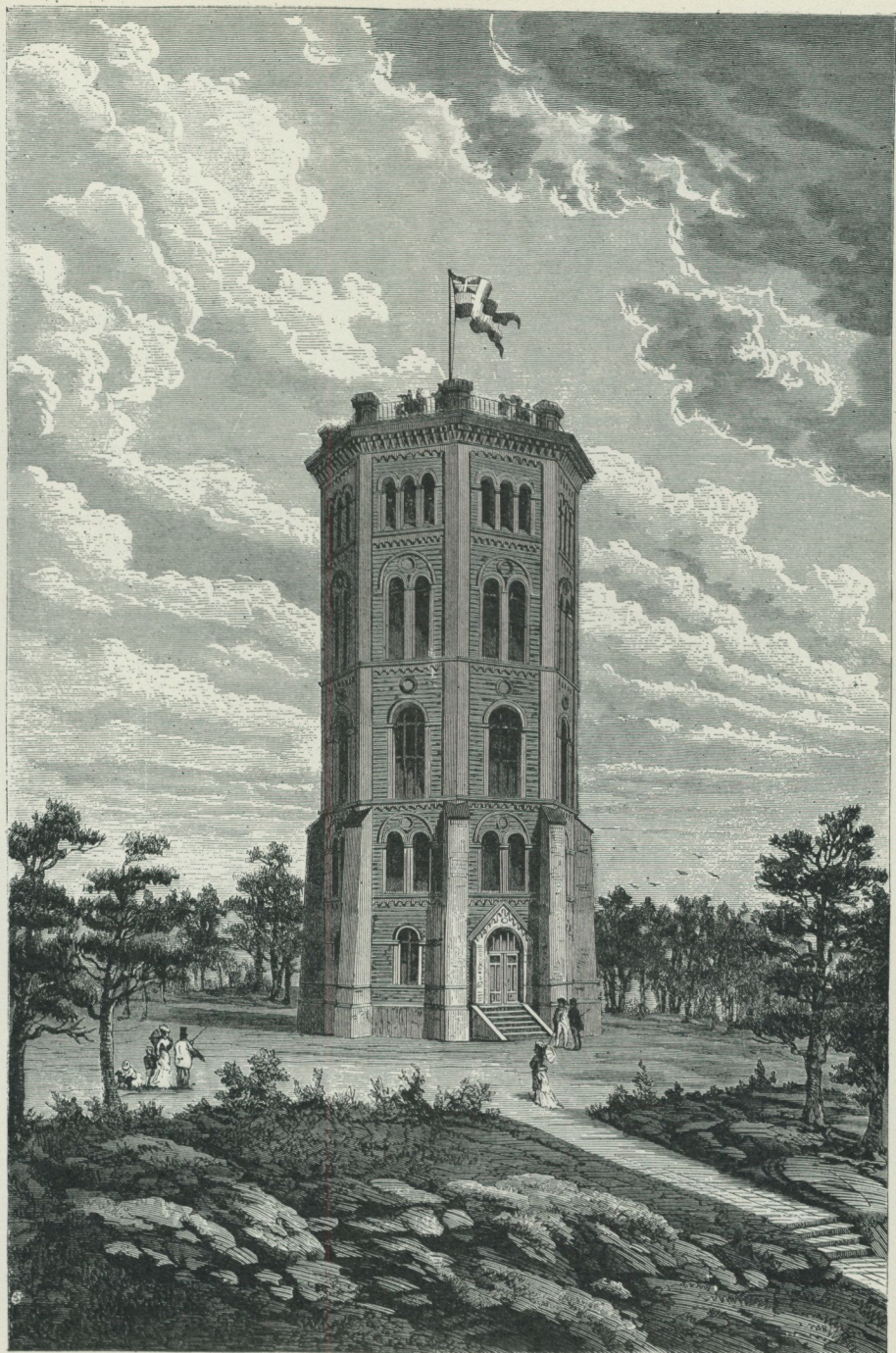
död 1908 ännu inte fyllt fem år; i annat fall hade jag måhända vetat mer än jag nu gör om den gamle doktorn och hans skådetorn.

Trots farbror Oscars berättelse var belvédèren på Skansenberget med all sannolikhet ingen improvisation: det förefaller långt ifrån otroligt att den ytterst går tillbaka på intryck från en minnesrik torsdag ett helt kvartsekel tidigare, den 18 mars 1847, då i prins Oscars svit den dåvarande uppbördsläkaren på fregatten Eugénie hade besökt Frascati i Albanobergen och hänförs av utsikten över Rom från en äldre *Belvedere*, Villa Aldobrandinis ryktbara balkong. "Konsten har på detta sköna ställe gått naturen till mötes", skrev doktorn i sin dagbok, "och de synas båda ha räckt hvarandra händerna för att tillsammans utträta så mycket man på jorden kan tänka sig." I det närmaste grannskapet låg under antiken Marcus Tullius Ciceros mångomskrivna Tusculanum, den idealiserade förebilden till alla senare vetenskapsidkares lantliga tillflyktsorter; utan att hårdraga lik-

heterna mellan Albanokullarna och Tallbacken, än mindre mellan Cicero och livmedikus Wästfelt, kan man objektivt konstatera att båda gubbarna ruinerade sig på sina byggen.

När hösten 1872 hertigen av Östergötland blev konung Oscar II, beforderades även Wästfelt, som sedan femton år varit hans livmedikus och i många avseenden även hans förtrogne. Såsom förste livmedikus tjänstgjorde han emellertid endast tio veckor och fick vid årsskiftet avsked med tillstånd att kvarbo i Arvfurstens palats; under den följande månaden blev han därjämte kommandör av Vasaordens första klass och riddare av Carl XIII:s orden. Ingen tanke var honom dock mera främmande än att tillbringa sin ålderdom i stilla lugn vid fönstret mot Fredsgatan. Trots att hans affärsbegåvning synes ha varit lika blygsam som hans ekonomiska ställning svag, hade han beslutat kombinera sitt otium med en så vidlyftig praktisk verksamhet, att den väl varit ägnad att inge betänkligheter hos mera realistiskt anlagda personer. Det förefaller sannolikt att han redan i god tid haft tillfälle att vinna den kunglige vännen och gynnaren för sina byggnadsprojekt, ty till hans ansökan om upplåtelse av den del av Kungliga Djurgården, där den drömda belvédèren skulle stå, hade bilagts såväl en nyupprättad lantmäterikarta som även t. f. hovintendenten Johan Erik Söderlunds ritningar till det "götiska" tornet; antagligen skulle han inte ha låtit utföra dessa arbeten utan att först ha försäkrat sig om en gynnsam resolution. Kung Oscar tycks ha godtagit hans påstående "att behofvet af en plats, från hvilken man beqvämt kan få en fullständig öfversigt öfver Stockholm med dess natursköna och herrliga omgifningar åt alla sidor, altmera gör sig gällande för den mängd utländingar och öfriga resande, som numera årligen besöka Hufvudstaden"; i vad mån denna motivering grundats på fakta undandrar sig bedömande, ehuru den senare utvecklingen snarast tyder på att den främst representerade den blivande skådetornägarens önsketänkande. Doktor Wästfelts planer sträckte sig emellertid längre än till enbart belvédèrebygget. Den ansträngande promenaden upp

"Det nya Stockholm: 'Westemansberg' på Djurgården. Tecknad af O. A. Mankell." Träsmitt ur Ny Illustrerad Tidning 1876.

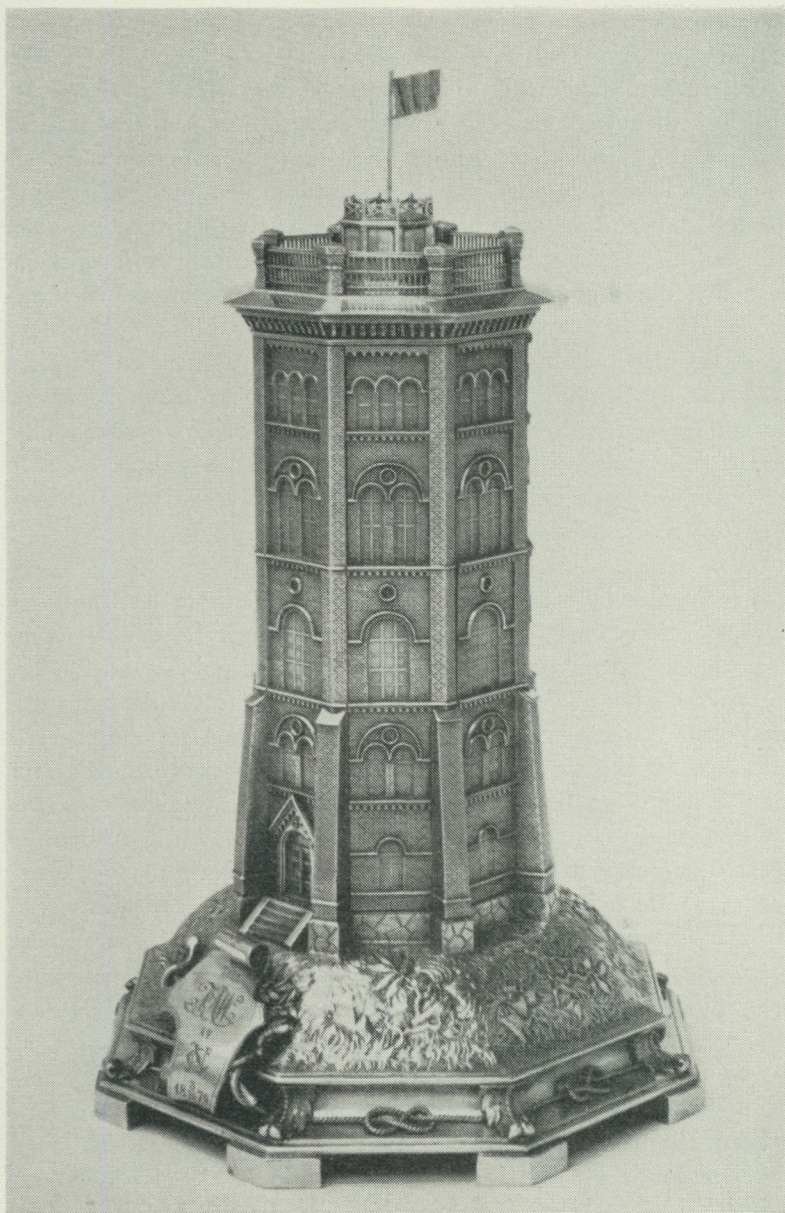
till det lilla bergets topp framstod för en åldrande gentleman som en snarast alpin prestation och Tallbackens glesa furor som en ozonmättad högländsskog: "området kan anses särdeles helsosamt under den varmare årstiden, i synnerhet för sjukliga personer", fastslog han med en fackmannaauktoritet som inte tålde motsägelse. Här vore således rätta stället att anlägga en kurort eller åtminstone en hälsobrunn efter kontinentalt mönster, "helst de inom staden dertill begagnade platserna genom sitt låga läge och brist på tillräcklig skugga under den varmare tiden icke äro för ändamålet särdeles lämpliga".

Den 28 oktober 1873 underskrev kung Oscar personligen den handling, varmed han för återstoden av sin regeringstid gav Wästfelt dispositionsrätt till Tallbacken: den fastställda årliga avgiften till djurgårdskassan, 100 riksdaler riksmünt, måste anses vara synnerligen skälig med tanke på att området innefattade nära 17¹/₂ hektar, dvs. mer än hälften av Skansens nuvarande areal. Doktorn fick tillåtelse att dels låta uppföra en belvédère i enlighet med Söderlunds i nåder gillade ritningar, dels anlägga "en s. k. Karlsbader-brunns-inrättning", dock med vissa av djurgårdsintendenten föreslagna inskränkningar i nyttjanderätten. Området skulle sålunda ej få omgivas med tätt plank, endast med ett genombrutet staket, och växande träd blott få fällas efter särskilt tillstånd; vidare skulle inga andra hus få uppföras än sådana som stodo i bestämt sammanhang med brunnsinrättningen, och detta först sedan byggnadsritningarna vederbörligen godkäfts. "Derest Karlsbader-inrättningen icke skulle komma att ega bestånd, skola de uppförda byggnaderna borttagas och platsen städad till Djurgården återlemnas."

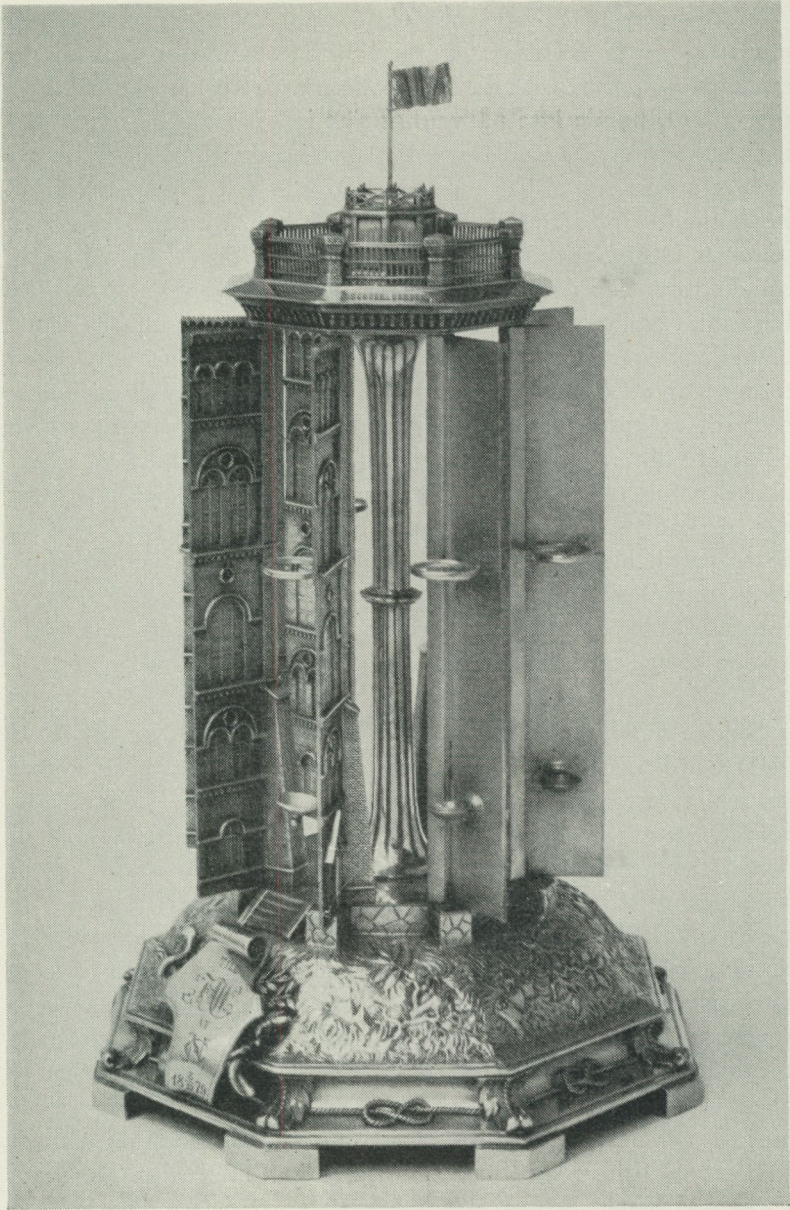
Tjugonio månader senare, våren 1876, stod det omkring 30 meter höga röda tegeltornet färdigt på sin granitsockel: en samtida tidningsnotis förklarar att det väckte undran redan på långt håll. Bland de undrande befunno sig även min morfar och hans bröder, som med oro sett byggnadskostnaderna stiga vida över de ursprungliga kalkylerna och sluka inte bara faderns besparingar utan också det blivande brunnsbolagets subskriberade driftkapital; byggmästaren, Axel Gotthard Jansson, ägde inte desto mindre en

betydande obetald fordran. Det är svårt att avgöra hur mycket som återstod av byggherrens optimism, när han från och med den 9 april gav allmänheten tillträde till det inhägnade området, nu omdöpt till Westemansberg efter hans 1666 avlidne stamfader, kämnären i Stockholm Anders Eriksson Westeman. Möjligen överraskade det honom att huvudstadsbornas och turisternas förmodade behov av en utsiktsplats, själva grundstenen i hans ekonomiska konstruktion, i verklighetens kalla ljus visade sig vara nära nog omöjligt att urskilja, under det att deras obenägenhet att betala inträdesavgiften, en hel krona, var pinsamt konkret: "besöken blefvo helt naturligt högst fåtaliga", skrev en samtida krönikör. För en krona kunde man för åttio år sedan förvärva tio goda cigarrer eller en halvbutelj punsch, och så mycket ville de flesta inte offra för att få se staden i fågelperspektiv, särskilt som man befarade svindel, "innan man hunnit vänja sig vid det ofantliga afståndet från fasta jorden".

Även sedan belvédèren fått stadgat rykte såsom en finansiell felspekulation och trots att det första bakslaget följdes av flera, vägrade doktorn i det längsta att erkänna sig besegrad av ett oblikt öde. Han sänkte entréavgiften till hälften, dock utan att intäkterna därigenom nämnvärt ökades, och han lät inregistrera en bolagsordning för "Aktiebolaget Westemansberg (brunnsinrättning)", men blott för att finna sina tidigare bidragsgivare ovilliga att kasta goda pengar efter dåliga. Som hans främste fordringsägare, byggmästare Jansson, vägrade att ytterligare utvidga hans kredit, var hans handlingsfrihet nu helt kringskuren. I stället för ett planerat och "af behovvet högt påkallat uthus" vid tornets fot måste han låta sig nöja med ett par i samband med bygget provisoriskt uppförda materialskjul av allt annat än götisk elegans, och om hus för de blivande brunngästerna kunde det inte ens bli fråga. Aktiebolaget trädde aldrig i verksamhet och Wästfelt blev personligen ansvarig för dess inbetalta och redan förbrukade kapital. När 1881 myndigheterna visade ett plötsligt uppflammande intresse för de stockholmska aktiebolagens verksamhet, erhöilo de på förfrågan beskedet "att något aktiebolag Westemansberg ej finnes".

Silvermodell av Belvédèren 1879. Enskild ägo.

Invändigt har pjäsen åtta hållare för havannacigarrer.

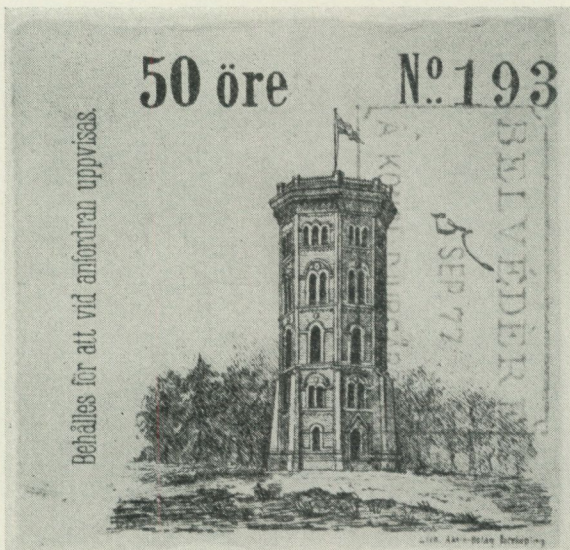
Tiden skred emellertid obevekligt mot avgörandets dag, all envis optimism till trots. Ingen ljusning kunde skönjas i den stackars doktors ekonomiska situation: skådetornet, som stod på ofri grund, kunde inte på vanligt sätt in-tecknas och gav nästan inga inkomster. Byggmästare Jansson kunde förvisso utan att överanstränga sitt skarpsinne fatta att han aldrig skulle komma helskinnad ur affären med mindre än att han övertog belvédären, som var hans gäldenärs enda kapitaltillgång. Det kan förmodas att doktorn, när detta projekt först nådde hans öron, inte ville höra talas om att uppge sin äganderätt, men så småningom nådde man dock fram till en överenskommelse: Wästfelt skulle sälja tornet utan att därför behöva avstå från sin framtida dispositionsrätt till området, och han skulle därjämte få hyra byggnaden på goda villkor. Kanske intalade sig den gamle mannen att transaktionen för honom innebar fördelar; säkert är att den inte gjort det för hans ättlingar. Hans hustru var vid denna tid dödssjuk, en omständighet som bidrog till att affären ännu någon tid uppsköts, men den 28 februari 1878, endast två veckor efter hennes frånfälle, blev Jansson tornets ägare. Försäljningssumman var 37 000 kr och torde ungefär ha motsvarat köparens fordran.

Sedan Wästfelt 1873 utnämnts till riddare av Konung Carl XIII:s orden, en dekoration reserverad för frimurare av högsta graden, tjänstgjorde han till sin död nio år senare såsom "ordförande mästare" i S:t Andreas Logen Nordiska Cirkeln. Till denna sammanslutning hörde även byggmästare Jansson liksom åtskilliga av den projekterade brunnsinrättningens bidragstecknare, vilka sålunda haft möjlighet att på nära håll följa belvédèreäventyret från den första entusiasmens glada dagar till den slutliga besvikelsens. Frimurarevännernas sympati för den av ödet slagne tycks helt ha undanträngt deras i och för sig berättigade förgelse över förlorade insatser, ty när Wästfelt den 3 december 1879 fyllde sjuttio år, fick han såsom hedersgåva en stor skalmodell av Belvédären, utförd i silver av juveleraren Gustaf Möllenborg och försedd med tillägnet från "NC", dvs. Nordiska Cirkeln. I logens protokoll och övriga bevarade handlingar från åren 1878—81 finnes dock enligt uppgift intet som kan direkt

wästfeltska släktens ägo, är en god exponent för tidens smak: när man vrider unionsflaggan på modellens krön, öppna sig tornväggarna på dolda gångjärn och avslöja en rad särdeles praktiska, om också i sammanhanget något förbryllande hållare för havannacigarrer.

F. A. Wästfelts sista levnadsår fördunklades av ekonomiska bekymmer, men han tillhörde en gammal officerssläkt, vars medlemmar traditionellt betraktade det som en hederssak att åtminstone inför omvärlden uppträda såsom sin lyckas övermän. Det är därför inte lätt att avgöra hur han själv såg sin situation. Säkert är att han inte lät motgångarna bryta ned sig: så långt hans krafter stodo bi fortsatte han att sköta sin läkarepraktik jämte åtskilliga andra självpåtagna åligganden. Sin älskade belvédère, som han nu hyrde av byggmästare Jansson utan att dock vara alltför noga med betalningsterminerna, besökte han så gott som dagligen för att tillse att allt var i sin ordning. Där fanns förvisso mycket att övervaka och förbättra. Till turisternas tjänst funnos på den röjda och planterade lilla planen kring tornet två serveringsstånd med förfriskningar och ett stort tält med stolar och bord; barnen kunde gunga bräde eller mata duvor. Där fanns även ett slags gymnastikapparat av nu obekant konstruktion för dem som promenad och trappklättring inte gav tillräcklig motion, samt några burar med fångna djur. Farbror Oscar, som ofta följde sin fader till Westemansberg, har säkert i min barndom berättat mig mycket därom; dessvärre har allt vad han kan ha sagt fallit mig ur minnet utom det för ett litet barn mest intressanta, nämligen att vid belvédèren funnits snälla björnar. Möjligen skulle man kunnat tro att farbror Oscar med detta uttryck i själva verket avsett sin faders sällsamt välvilliga fordringsägare, men så var inte fallet: ett par björnar upptogs faktiskt som tillgångar i hans bouppteckning, liksom även rävar, uvar och en örn.

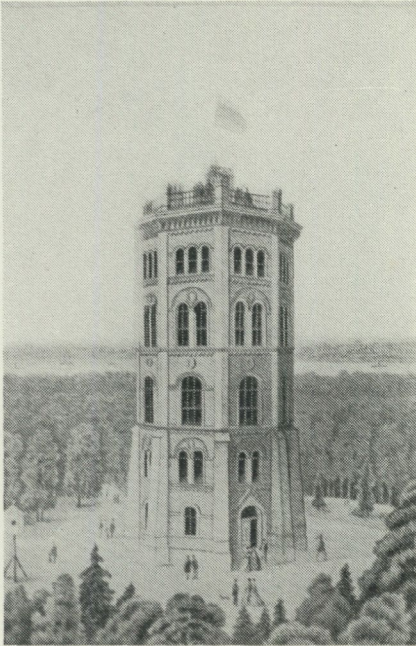
När doktor Wästfelt började finna färderna ut till Djurgården alltför tröttsamma, lämnade han definitivt sin våning i Arvfurstens palats och bosatte sig i belvédèrens ytterst spartansk möblerade bottenvåning, den enda som var uppdelad i smårum.

*Inträdesbiljett till Belvédèren 1877 5/9.
Stockholms stadsarkiv.*

Byggnadens fyra övre våningar jämte det platta taket voro under dagen upplåtna åt besökarna, som sålunda i varje étage gåvos tillfälle att hämta krafter till nästa trappa. På kartor, fästa på låga bord under fönstren, voro synkretsens märkligaste naturföremål och byggnader utmärkta, från Drottningholm i väster till Bogesund i nordost; från taket kunde man skåda ännu längre med hjälp av en stor marinkikare på stativ. Ännu några dagar före sin död tog sig doktorn upp på takterrassen.

När skymningen föll och belvédèrens "arbetare och tjenare" hade gått till sina hem nere i staden, låstes inhägnadens tre grindar. Ensam i sin enkla järnsäng kunde den gamle ligga och lyssna till bergets susande furor. Vad tänkte han? Man vill gärna hoppas att han försonat sig med sitt öde, att medvetandet om ekonomisk ruin för honom vägde lättare än vissheten om att det höga tornet, symbolen för hans längtan, dock blivit verklighet. Han var en erfaren och på sitt sätt vis man, väl förtrogen

Denna visikortsbild av Belvédèren är odaterad, men bör att döma av den krinolinbärande damen i förgrunden ha tillkommit senast i början av 1880-talet. T. v. ses ett duvslag, som omnämnes i bouppteckningen efter F. A. Wästfelt 1882 (se bilaga).

med livets realiteter och relativiteter: han hade sett de egyptiska forntidspyramidernas väldiga skönhet, koleraepidemiernas likkärror och drottningar i barnsnöd; kanske var han säker på att eftervärlden skulle döma honom efter annan mall än den borgerliga samtiden. Det är inte alldeles säkert att han snarare uppfattade sitt tornbygge som en personlig tragedi än som en andens seger över motsträvig materia och otillräckliga resurser. Det är inte alldeles säkert att det var en olycklig gammal man, som söndagsmorgonen den 30 oktober 1881 i ett ensligt tornrum slöt sina ögon för alltid.

Vid bouppteckningen den 22 januari 1882 visade sig livmedikus Wästfels ekonomiska ställning vara ännu sämre än t. o. m. hans söner fruktat: skulderna voro fyra gånger så stora som tillgångarna. Det var uppenbart att belvédèren in i det sista gått med

BILAGA

Egendom vid Belvédèren

24	Wiener-stolar	96.—
2	låndstolar	10.—
1	skrifbord med tillbehör	5.—
4	kartbord	8.—
	Diverse soffor och stolar af hassel	10.—
3	bord, fastskrufvade i golfvet	15.—
2	serveringsstånd	10.—
1	tält med golf och bord	100.—
1	gungbräde med bockar	5.—
1	runtt bord	3.—
1	koppar-reservoir till en jernspis	8.—
8	kaminer	32.—
2	vattunnor	8.—
1	marinkikare på ställning	300.—
2	mindre tuber	15.—
1	duflag med 20 dufvor	20.—
1	hönshus	15.—
2	klosetter	10.—
3	grindstugor	30.—
1	gymnastik	12.—
1	soffa med 3 trästolar	10.—
1	jernsäng	4.—
2	fönsterskåp	4.—
22	lufter gardiner	44.—
2	björnar	200.—
3	räfvar	30.—
2	bergufvar	18.—
1	örn	8.—
4	burar	40.—

[Utdrag av bouppteckning efter förste livmedikus F. A. Wästfelt 1882 22/1. RA, Svea hovrätts arkiv: Adliga bouppteckningar 1882.]

betydande förlust: hellre än att avstå från tornet hade doktorn sålt de flesta av sina värdefullaste ägodelar, belånat sina livförsäkringar, pantsatt sitt bordssilver och till sist av kung Oscar fått låna 5 000 kr mot reverser utan täckning. I likhet med nittiosju andra oprioriterade kreditorer fick Hans Majestät vid slutuppgörelsen med det insolventa dödsboet 10,4 % utdelning på sin fordran, men troligt är att han betraktade beloppet snarast såsom en gåva. När han några månader senare på egen bekostnad lät resa en minnessten över den västfELTSKA graven på Stockholms norra begravningsplats, så ville han helt visst därmed ha sagt att för honom den bortgångnes förtjänster betydde mer än hans mänskliga svagheter. Ett bättre eftermäle kan ingen människa få, det gällde då såväl som i dag, när ytterligare sjuttiofem vintrars snö har fallit över min morfars fars röda torn.